

MONIKA TOMASZEWSKA

ROLA BIEGŁEGO
W KSZTAŁTOWANIU DECYZJI SĄDU
W POSTĘPOWANIU O UBEZWŁASNOWOLNIENIE

Niezwykle istotną i w praktyce bardzo trudną sferę regulacji stosunków cywilnoprawnych stanowią zagadnienia związane z orzecznictwem sądowym w zakresie całkowitego i częściowego ubezwłasnowolnienia. Ta niezmiernie delikatna materia, rodząca często wiele poważnych dylematów natury prawnej, medycznej, a niejednokrotnie i moralnej, wymaga bardzo precyzyjnych rozważań sądu oraz wszystkich podmiotów współpracujących z nim w tym zakresie. Art. 553 k.p.c. stanowi, że osoba, która ma być ubezwłasnowolniona, musi być zbadana przez jednego lub więcej lekarzy psychiatrów. W przypadkach „niezbędnych” osoba ta może być poddana obserwacji w zakładzie leczniczym. Wynik badania biegłych lekarzy psychiatrów stanowi przedmiot opinii sądowno-psychiatrycznej. Z analizy przesłanek ubezwłasnowolnienia całkowitego i częściowego, określonych w art. 13 i 16 k.c. wynika wniosek, iż sąd prowadzący postępowanie w sprawie o ubezwłasnowolnienie nie może posiadać wiedzy specjalistycznej, pozwalającej na samodzielną ocenę przesłanek członu psychiatrycznego ubezwłasnowolnienia. Wkraczamy więc w dziedzinę, w której niezwykle doniosłą rolę odgrywa współpraca sądu z biegłymi. Zadaniem biegłych jest nie tylko ocena stanu zdrowia psychicznego, stopnia rozwoju umysłowego, czyli diagnoza lekarska, ale i ocena perspektyw rozwoju choroby w przyszłości (prognoza diagnostyczna). Biegli stwierdzają rodzaj i stopień nasilenia występujących zaburzeń

psychicznych i dokonują oceny, czy i w jakim zakresie zaburzenia psychiczne uniemożliwiają lub utrudniają osobie poddanej badaniu kierowanie swym postępowaniem. Rola sędziego została *de facto* zmarginalizowana i sprowadzona do roli wykonawcy przepisów ustawy.

Pojęcie dowodu w znaczeniu potocznym i prawnym jest różnie rozumiane. Różnie też to pojęcie rozumieją biegli sądowi. Z punktu widzenia biegłego, dowód to informacja przekazana na temat rozstrzyganej kwestii¹. Przez dowód rozumiemy zarówno zeznania świadków, jak i historię choroby, kartę informacyjną ze szpitala czy zaświadczenie lekarskie. Dowodami są także własne wnioski, które były przedmiotem badania biegłych, skonstruowane na podstawie faktów zebranych w materiale dowodowym, wysnutych z logicznego rozumowania, np. brak dokumentacji lekarskich, potwierdzających chorobę psychiczną uczestnika postępowania, wskazuje, że nie może on zostać ubezwłasnowolniony z powodu choroby psychicznej². Nie stanowią one wprowadzie jednoznacznej wskazówki wykluczającej taką chorobę, lecz są jednym z „dowodów” przemawiających za taką argumentacją. Trafność opinii biegłego psychiatry uzależniona dokonana przez biegłych ocena zebranych dowodów, przy jednoczesnym uwzględnieniu hierarchii ich ważności. Większy obiektywizm dowodów zwiększa prawdopodobieństwo ich prawdziwości. W ocenie biegłego nie każdy z dowodów przedstawia jednakową wartość dowodową.

W sprawach dotyczących rozstrzygnięcia przez sąd o ubezwłasnowolnieniu pojawia się dodatkowa trudność. Przedmiotem dowodzenia staje się stan psychiczny uczestnika postępowania. Technikami stosowanymi przez biegłego są: wywiad, badanie sądowo-psychiatryczne, historia choroby. Biegły lekarz psychiatra w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie dokonuje oceny faktów w zakresie stanu psychicznego ubezwłasnowolnionego i ich weryfikacji poprzez wybór tych, które wskazywałyby na istniejące u niego zaburzenia psychiczne, niedorozwój umysłowy czy chorobę psychiczną. Decyzję o celowości orzeczenia wobec uczestnika postępowania ubezwłasnowolnienia podejmuje sąd. Opinia biegłego lekarza psychiatry jest dla sądu „wytoczną”, co do spełniania przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia.

Model relacji sędzia – biegły jest w doktrynie różnie traktowany. Istnieją poglądy wskazujące na ścisłe rozdzielenie ich procesowych ról, a także takie, które wskazują na istniejące między nimi związki. W literaturze można spot-

¹ Por. J. T u r e k, *Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym*, Kraków 2003, s. 73.

² K. L u b i Ń s k i, *Postępowanie w o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979, s. 179 n.; K. J a e g e r m a n n, *Opiniowanie sądowo-lekarskie – eseje o teorii*, Warszawa 1991, s. 40 n.

kać pogląd, że rolą biegłego nie jest odpowiedź na pytanie o zdolność kierowania przez osobę ubezwłasnowolnioną swym postępowaniem, gdyż ocena tej zdolności należy do sądu³.

W świetle zasady swobodnej oceny dowodów, dowód z opinii biegłego należy do takich samych środków dowodowych, jak każdy inny środek dowodowy. Jednak zasięg i „moc dowodowa” dowodu z opinii biegłego w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie wykracza poza ramy wyznaczone dla innych środków dowodowych. Wynikają stąd pewne konsekwencje. Opinia biegłego nie może ograniczać się jedynie do zbadania obiektu obserwacji ani nawet do zinterpretowania pomiarów, lecz do dokonania częściowej rekonstrukcji zdarzenia o określonym stopniu prawdopodobieństwa. Najważniejszym ogniwem relacji sędzia–biegły jest właśnie uwzględnienie zasady swobodnej oceny dowodów przy jednoczesnym przestrzeganiu regulacji określonych przepisami postępowania cywilnego. Istotną kategorią relacji sędzia–biegły jest poprawny przepływ informacji, tj. taki, który jest bezpośredni i nie powoduje jej zniekształcenia. Biegły pozostaje źródłem informacji w zakresie wiedzy specjalistycznej⁴ i może wypowiadać się tylko w zakresie tych okoliczności, co do których posiada specjalne wiadomości. Niedopuszczalna jest wypowiedź biegłego z innej dziedziny gałęzi wiedzy, niż wchodząca w zakres jego fachowego przygotowania. W razie przekroczenia przez biegłego zakresu swych uprawnień i formułowania wypowiedzi w innej dziedzinie wiedzy, niż wynikająca z jego specjalności, sąd orzekający rozważa i poddaje ocenie tylko ten jej fragment, który dotyczy wyłącznie specjalności wyznaczonego biegłego. Tym samym pominie taką wypowiedź biegłego, która dotyczy problematyki należącej do wyłącznej kompetencji sądu, np. w kwestii oceny prawnej, a więc wypowiedzi odnoszącej się wprost do zasadności orzeczenia ubezwłasnowolnienia.

Zadaniem sądu jest przyjęcie stosownych kryteriów akceptacji opinii biegłego zarówno pod względem formalnym, jak i materialnym. Natomiast do dokonania ustaleń prawnych w procesie powołany jest wyłącznie sąd, opinia biegłego w tej kwestii może mieć jedynie wymiar uzupełniający⁵. Sędzia

³ S. R e j m a n, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1973, s. 5 n., 26.

⁴ K. J a e g e r m a n n, *Opiniowanie sądowo-lekarskie – eseje o teorii*, Warszawa 1991, s. 38-43.

⁵ J. T u r e k, *Wykorzystanie przez sądy rejonowe opinii biegłych i powstające na tym tle uchybienia procesowe w postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 1983, nr 5-6, s. 91.

dokonuje oceny opinii wydanej przez biegłego. W ocenie tej aktywny udział przypada stronom procesowym. W analizie dokonywanej przez sędziego istotne znaczenie mają odpowiedzi biegłego na pytania stron⁶. Tę swoistą, zgodną z regułami procesowymi, kontrolę sędzia może zrealizować, wykorzystując wiedzę ogólną i odwołując się do odpowiednich zasad prawnych. Ważna pozostaje umiejętność zrozumienia wniosków opinii przez sąd. Takie podejście zakłada istotne różnice między treścią opinii wydanej przez biegłego a sędziowskim zrozumieniem wyjaśnienia jakiejś wątpliwości zawartej w dowodzie z opinii biegłego⁷. Sfera merytoryczna opinii jest kontrolowana przez sędziego w zasadzie wyłącznie z punktu widzenia jej zgodności z zasadami logicznego myślenia i wiedzą ogólną. Sędzia posiada prawo do ferowania orzeczenia nawet wówczas, kiedy jego wiedza o zdarzeniu nie jest pełna, zaś biegły ma prawo do formułowania wniosków kategorycznych opinii przy przyjęciu pewnego marginesu niewiedzy. Margines ten wynika z faktu, że wymagania sędziego wobec biegłego mają mieć moc graniczącą z pewnością⁸.

W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie, wyznaczenie precyzyjnej granicy rozdzielającej rolę sądu od roli biegłego nie jest proste. Relacja sędzia–biegły kształtuje się tu inaczej, niż w innych postępowaniach. Z pewnością nie da się do końca rozdzielić tych dwóch światów, a więc precyzyjnie rozgraniczyć obszaru kompetencji należącej do biegłego, od obszaru kompetencji należącej do sądu. Biegły przy formułowaniu wniosków końcowych opinii wykracza poza prostą interpretację pojedynczych faktów i formułuje wnioski „niejako w imieniu sędziego”. Próby interpretacji tej złożonej relacji dokonać można wykorzystując pojęcie podstawy decyzji normatywnej.

Język prawniczej praktyki posługuje się terminami podstawa prawna i podstawa faktyczna⁹. W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie istnieje pewien obszar podstawy prawnej, który jest wyłączony spod kompetencji sędziego. Prawo procesowe, którego rolą jest dochodzenie do prawdy obiektywnej, zostało podporządkowane prawu materialnemu. Ponieważ obligatoryjnym środkiem dowodowym jest dowód z opinii biegłych, to wnikliwa analiza i ocena przez sąd tego dowodu w powiązaniu z innym zebrany materiałem

⁶ J a e g e r m a n n, *Opiniowanie...*, s. 43; por. K. J a e g e r m a n n, S. K ł y ś, *Rola biegłego w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Nowe Prawo” 1980, nr 11-12, s. 76.

⁷ J a e g e r m a n n, *Opiniowanie...*, s. 64; zob. J. R. K u b i a k, *Zagadnienia przekonania sędziowskiego*, Warszawa 1976, s. 16.

⁸ M. R y b a r c z y k, *Biegły w procesie cywilnym*, Warszawa 2001, s. 54 n.

⁹ Por. Uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 7.10.1967 r., III CZP19\68; zob. A. Z i e l i ń - s k i, *Podstawa prawna decyzji administracyjnej*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 3, s. 36-47.

dowodowym stanowi istotę podstawy faktycznej decyzji o ubezwłasnowolnieniu. W decyzji sądu, poza uwzględnieniem przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia z art. 13 k.c. i 16 k.c., istotne jest wskazanie na istnienie związku przyczynowego między chorobą psychiczną lub zaburzeniem psychicznym a niemożnością pokierowania bądź potrzebą udzielenia pomocy w kierowaniu swym postępowaniem. Dla prawidłowości decyzji sądu o ubezwłasnowolnieniu, samo wskazanie przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia nie jest wystarczające. Podstawa prawna orzeczenia ma więc charakter podstawy otwartej¹⁰ i pozostawia sędziemu pewien zakres swobody. Prawodawca skorzystał z otwartej podstawy prawnej ze względu na wagę spraw o ubezwłasnowolnienie jako tych, które dotyczą ochrony praw podmiotowych jednostki. Uwzględnienie elementu celowości ubezwłasnowolnienia jest wyrazem swobody sędziego w zakresie wyboru rozstrzygnięcia i pozwala na ubezwłasnowolnienie tylko wówczas, kiedy faktycznie leży to w interesie osoby ubezwłasnowolnionej. Wskazanie właściwej podstawy prawnej należy do sądu, gdyż sąd posiada legitymację do stosowania prawa i jest niezależne od wniosków zgłoszonych w tym zakresie przez uczestników postępowania. Granicą, gdzie przebiega linia podziału sędzia–biegły¹¹, staje się ustalenie prawdy o minionym zdarzeniu. Decyzja sądu o wyznaczeniu dowodu z opinii biegłego (jedna z decyzji cząstkowych) nie może zawierać pytań o celowość orzeczenia przez sąd ubezwłasnowolnienia, gdyż oznaczałoby to przeniesienie na biegłego ciężaru rozstrzygnięcia sprawy pod względem prawnym¹². Wprawdzie to sąd decyduje o prawie, a biegły posiada wiedzę specjalistyczną z zakresu psychiatrii, legitymującą do oceny stanu psychicznego chorego, a więc dotyczącą stanu faktycznego ustalanego w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie, jednak negatywna opinia biegłego psychiatry, stwierdzająca, że badany nie jest chory psychicznie ani nie cierpi na niedorozwój umysłowy, ma rozstrzygające znaczenie w tym sensie, że sąd nie może wbrew takiej opinii orzec ubezwłasnowolnienia z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego. W tym zakresie sąd jest związany rozstrzygnięciem

¹⁰ J. W r ó b l e w s k i, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988, s. 322; zob. też: J. N i e s i o ł o w s k i, J. R o d z i e w i c z, *Pojęcie normy prawnej a podstawa prawna i faktyczna orzeczenia sądu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 6, s. 71 n.

¹¹ J a e g e r m a n n, *Opiniowanie...*, s. 40 n.

¹² A. M e s z o r e r, *Uwagi w związku z zagadnieniem zakresu opinii biegłych w postępowaniu sądowym*, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1962, nr 7-8, s. 27 n.; W. O s o w s k i, *Uwagi o korzystaniu z opinii biegłych w sprawach cywilnych*, „Nowe Prawo” 1960, nr 10, s. 1349; E. W e n g e r e k, w: *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1973, s. 113 n.

zawartym we wnioskach biegłego psychiatry (jest związany oceną faktów w zakresie przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia). W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie w gestii biegłego pozostaje nie tylko znajomość faktów, wymagana jest od niego elementarna znajomość przepisów prawa cywilnego, w szczególności art. 13 i 16 k.c. Z kolei specyfika przedmiotu dowodu w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie oznacza, że obowiązkiem sędziego staje się zaznajomienie z podstawami tej specjalności, która jest przedmiotem opinii biegłego, a tym samym i oceny sądu. Uzyskana wiedza psychiatryczna, pogłębiona o znajomość przepisów prawnych, pozwoli na ustalenie konsekwencji prawnych faktów uznanych za udowodnione, wskazując podstawę prawną orzeczenia, którą sąd w danej sprawie uznał za obowiązującą i którą zastosował¹³.

Na podstawę faktyczną orzeczenia składają się fakty, na których sąd się oparł i przyczyny, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności. W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie, poza konkretnymi, prostymi zdarzeniami (faktami), które miały miejsce w określonym czasie i przestrzeni, na fakty sprawy składają się również przejawy wewnętrznego życia człowieka, a więc jego świadomość¹⁴. Stan świadomości nie został zdefiniowany przez normodawcę. Jego bliższe wyjaśnienie należy do nauki i judykatury. Cechuje się on „rozeznanie, możliwością zrozumienia posunięć własnych lub też innych osób, zdawaniem sobie sprawy ze znaczenia własnego postępowania”¹⁵. Świadome działanie człowieka jest przejawem jego aktywności życiowej. Dla świadomości ludzkiej nie ma znaczenia rozróżnienie pomiędzy faktami rozumianymi jako fragmenty świata realnego a sądami o tych faktach¹⁶. Jednak zawsze ustalenie podstawy faktycznej postanowienia o ubezwłasnowolnieniu nie może pozostać w sprzeczności z zasadą swobodnej oceny materiału dowodowego, zebranego w toku postępowania¹⁷.

Podstawę prawną (normatywną) orzeczenia określa sąd w fazie orzekania po ustaleniu podstawy faktycznej. Tworzą je te przepisy prawa, które znalazły zastosowanie w wydanej przez sąd decyzji o ubezwłasnowolnieniu, a więc zarówno przepisy prawa cywilnego, materialnego, jak i przepisy procedury

¹³ L u b i ń s k i, *Postępowanie...*, s. 188.

¹⁴ W. S i e d l e c k i, *Zasady orzekania w postępowaniu cywilnym*, „Nowe Prawo”, nr 6, s. 598.

¹⁵ B. L e w a s z k i e w i c z - P e t r y k o w s k a, w: *System prawa cywilnego*, t. I, Warszawa–Kraków–Wrocław–Gdańsk 1990², s. 655; por. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 30.04.1976 r., III CRN 25\76, OSP 1977, nr 4, poz. 78.

¹⁶ M. C i e ś l a k, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, t. I, Warszawa 1955, s. 44.

¹⁷ L u b i ń s k i, *Postępowanie...*, s. 148 n.

cywilnej. Wykorzystanie obowiązujących przepisów jest niewystarczające dla prawidłowego rozstrzygnięcia sądu. Decyzja na podstawie określonego przepisu prawa obowiązującego w świetle materiału uzasadnień niejednokrotnie *de facto* wydana jest nie tylko w nawiązaniu do tego przepisu, lecz przy przyjęciu wielu jeszcze innych elementów, które łącznie składają się na regułę decyzji¹⁸.

Reguła decyzji jest tą regułą, która w uzasadnieniu decyzji jest traktowana jako przesłanka, z której inferencyjnie wynika decyzja¹⁹. Regułę decyzji stanowi podstawa normatywna oraz reguły i oceny²⁰, do których ona *explicite* odsyła lub podstawa normatywna, zinterpretowana zgodnie z ocenami obowiązującymi interpretatora²¹. Toteż sąd odwołuje się do ocen i reguł pozaprawnych, do których odsyła stosowny przepis, by zająć wobec nich stanowisko deskryptywne, stwierdzić, co oznaczają, i zgodnie z nimi podjąć decyzję. Odesłanie takie daje sądowi pewną swobodę oceny, ponieważ w zasadzie reguły i oceny, do których się odsyła, mają charakter otwarty. Dlatego ustalenie kryteriów oceny uzależnione jest w wyższym stopniu od postawy oceniającej sądu, niż ma to miejsce co do treści samych przepisów prawnych.

Reguła decyzji w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie jest bogatsza niż podstawa normatywna. Stanowią ją te wszystkie elementy procesu decyzyjnego, które w konsekwencji prowadzą do sformułowania decyzji finalnej. Jest ona wynikiem przekształceń, którym zostaje poddana podstawa normatywna dokonywanych dla potrzeb uzasadnienia finalnej decyzji sądowego stosowania prawa²². O jej kształcie decydują nie tylko zawarte w kwalifikacji przesłanki ustawowe ubezwłasnowolnienia, tj. przesłanki członu psychiatrycznego i przesłanki psychologiczne, ale przede wszystkim pozaustawowe oceny sformułowane w postaci dodatkowej przesłanki ubezwłasnowolnienia z punktu widzenia kryterium celowości oraz wiele elementów dodatkowych.

Przesłanki psychiatryczno-psychologiczne, ustalone na podstawie faktów o ocenym charakterze, analizuje biegły psychiatra. Dla ich rozumienia wymagane jest posiadanie wiedzy specjalistycznej z zakresu psychiatrii, którą nie dysponuje sąd. Sąd sprawdza wprawdzie formalne rozumowanie i bada regułę decyzji częściowo realizowaną także poprzez czynności dokonywane

¹⁸ W r ó b l e w s k i, *Sądowe stosowanie...*, s. 321.

¹⁹ Tamże, s. 310.

²⁰ Tamże, s. 321.

²¹ Tamże, s. 321.

²² Tamże, s. 322.

przez biegłych. Jako organ stosujący prawo w kontekście danej sytuacji, sąd ocenia czy przy zaistnieniu ustawowych przesłanek ubezwłasnowolnienia (a więc normatywnej podstawy rozstrzygnięcia) ubezwłasnowolnienie jest dodatkowo jeszcze celowe. Reguła decyzji nie pozostaje w sprzeczności z zasadą swobodnej oceny dowodów. Ograniczenia dla zasady swobodnej oceny dowodów wynikają ze specyfiki postępowania o ubezwłasnowolnienie – stanowi je wiedza biegłego, z której sąd musi skorzystać i której nie może pominąć. Sąd nie może także orzec w sprzeczności z decyzją biegłego o ubezwłasnowolnieniu, jeśli biegły podczas badania wykluczył istnienie choroby psychicznej czy niedorozwoju umysłowego. Może decyzję biegłego zakwestionować (wyznaczając innego, lub tego samego biegłego lekarza psychiatrę) w razie uzasadnionych wątpliwości w zakresie interpretacji przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia, w ściśle określonych sytuacjach.

Ogólnie rzecz biorąc, przyjęcie tych ocen wyznacza stosunek, jaki ma reguła decyzji do przepisu stanowiącego podstawę normatywną decyzji. Sędzia w procesie interpretacyjnym uzupełnia obowiązujące przepisy prawne (art. 13 i 16 k.c.) o oceny, do których podstawa prawna nie odsyła. Uwzględnienie w konkretnym przypadku elementu celowości nie wynika z bezpośredniej interpretacji przepisów prawnych, a jest wynikiem przekonania sądu, że same normatywne uregulowania są niewystarczające dla orzeczenia ubezwłasnowolnienia. Reguła decyzji w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie ma swoje podreguły. Niektóre z nich są rezultatem pracy biegłych, (ustalenie przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia) inne są efektem działań sądu. Jednak dopiero sąd wyprowadza konkluzję w postaci orzeczenia ubezwłasnowolnienia.

Biegły w sporządzonej przez siebie opinii dokonuje swoistego projektu kwalifikacji prawnej decyzji, kierując się posiadaną wiedzą specjalistyczną z zakresu psychiatrii. W tym sensie akt zawierający u swojej podstawy element oceny, jakim jest decyzja biegłego psychiatry, ma postać decyzji swobodnej. Przesłanki, na podstawie których biegły dokonuje diagnozy stanu psychicznego chorego i antycypuje jego zdolność kierowania swym postępowaniem, mają charakter ocenny i, jak już była o tym mowa wcześniej, typologiczny. A więc zarówno biegły odwołuje się do ocen, przy interpretacji faktycznych przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia, jak i sąd przy rozstrzygnięciu o celowości ubezwłasnowolnienia, odnosząc się do zasady słuszności, czy wymogu działania w interesie osoby, której ubezwłasnowolnienie dotyczy. Opinie biegłych są przygotowaniem do rozpoznania określo-

nych cech formułowanych przez prawo. Ostateczny akt rekognicji tych cech ze względu na obowiązującą normę prawną należy do kompetencji sądu.

Decyzja o przyjęciu opinii biegłego przez sąd zawiera elementy decyzji związanej w zakresie faktów sprawy. Sąd nie posiada kwalifikacji w zakresie oceny faktów będących przesłankami psychologiczno-psychiatrycznymi ubezwłasnowolnienia i nie może w tym zakresie dokonać oceny samej wiedzy biegłych. Może on wprawdzie nie uwzględnić wniosków końcowych opinii biegłego, a więc odmówić przyjęcia opinii, lecz nie może dokonać samodzielnej oceny przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia w zakresie istnienia choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego czy innych zaburzeń psychicznych. W tym sensie decyzja biegłego ma rozstrzygające znaczenie i sąd jest nią związany. Oczywiście decyzja o wyborze osoby biegłego wyznaczonego do sporządzania opinii ma charakter decyzji swobodnej.

Celem badania sądowo-psychiatrycznego w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest udzielenie odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania:

1. jaki rodzaj zaburzeń psychicznych wykazuje osoba, która ma być ubezwłasnowolniona
2. w jaki sposób stwierdzone zaburzenia psychiczne wpływają na zdolność kierowania postępowaniem badanej osoby.

W doktrynie zwraca się uwagę na wymogi formalne, które powinna spełniać opinia sądowo-psychiatryczna podkreślając, że jednym z takich wymogów pozostaje przedstawienie jej na piśmie sądowi. Niezwykle ważna jest także umiejętność posługiwania się przez biegłych tymi metodami badania psychiatrycznego, które są wymagane do ustalenia rozpoznania. Ważna, choć w wielu przypadkach pomijana, jest kwestia sposobu przeprowadzenia oceny zdolności do kierowania swym postępowaniem. W literaturze psychiatrycznej²³ podkreśla się konieczność rozważenia rokowania przez biegłych, lecz nie omawia się tego, w jaki sposób biegli powinni określać zakres zdolności do kierowania swym postępowaniem przez osoby chore psychicznie i wykazujące zaburzenia psychiczne²⁴.

Badanie sądowo-psychiatryczne przeprowadzane jest przez jednego biegłego psychiatrę na podstawie jednego badania ambulatoryjnego. Uzyskane wyniki badań w formie protokołów badań sądowo-psychiatrycznych biegły przedstawia na piśmie sądowi. Wymóg pisemnej formy opinii psychiatrycznej

²³ A. F i u t o w s k i, *Analiza opinii sądowo-psychiatrycznych wydanych w sprawach o ubezwłasnowolnienie w m. st. Warszawie*, „Psychiatria Polska” 1977, nr 2, s. 188.

²⁴ R y b a r c z y k, *Biegły...*, s. 54 i n.

podyktowany jest tym, że jest to jedyny sposób, w jaki sąd orzekający może prześledzić tok rozumowania biegłego, który doprowadził do zajęcia określonego stanowiska w sprawie (liczba błędów formalnych i merytorycznych w opiniach przedstawianych na piśmie jest zazwyczaj mniejsza niż w opiniach podawanych ustnie do protokołu rozprawy). Wnioski opinii wynikające z przedstawionego materiału dowodowego powinny być należycie udokumentowane. Zagadnienie wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do kierowania swym postępowaniem przez osoby ubezwłasnowolnione stanowi podstawowe pytanie, skierowane do biegłych lekarzy psychiatrów. Tymczasem z przeprowadzonych badań empirycznych wynika, że biegli nie dokonują oceny zdolności badanych osób do kierowania swym postępowaniem w zakresie prowadzenia prostych spraw życiowych i dokonywania nieco bardziej skomplikowanych czynności prawnych²⁵.

Warto zwrócić uwagę na aspekt opinii związany z brakiem kategoryzacji sfer aktywności osób, których dotyczy postępowanie o ubezwłasnowolnienie, choć takie standardy obowiązują w innych systemach prawnych. W piśmiennictwie istnieją standardy pozwalające uwzględnić kryteria oceny „niezdolności do czynności prawnych”. Wskazują one sądowni, w zakresie jakich czynności życiowych osoby chore psychicznie i z zaburzeniami psychicznymi radzą sobie lub nie. Ocena zdolności kierowania swym postępowaniem obejmuje kilka głównych sfer aktywności: administrowanie majątkiem, prowadzenie gospodarstwa domowego, plany życiowe, kontakty z otoczeniem. To właśnie wydaje się zasadniczym powodem, dla którego sąd oczekuje od biegłych dostarczenia materiału faktycznego, pozwalającego sądowni na „wnikliwie rozpatrzenie sprawy”. W trakcie badania sądowo-psychiatrycznego powinna być przeprowadzona ocena zakresu zdolności do kierowania swym postępowaniem przez osoby wykazujące zaburzenia psychiczne w ustalonych podstawowych kategoriach aktywności życiowej, co znacznie ujednoczyłoby tę część badania i umożliwiło sądowni weryfikację ocen psychiatrów. Wnioski sformułowane w opinii sądowo-psychiatrycznej w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie mają pomóc sędziom w różnicowaniu zakresów zdolności do czynności prawnych osób wykazujących zaburzenia psychiczne. Podstawą do ustalenia takiej weryfikacji może być wykaz głównych sfer aktywności.

Mówiąc o specyfice opiniowania sądowo-psychiatrycznego w sprawach o ubezwłasnowolnienie, należy wyraźnie podkreślić, że obowiązkiem biegłego

²⁵ A. G ó r a j, *Ubezwłasnowolnienie osób z zaburzeniami psychicznymi*, mps rozprawy doktorskiej, Akademia Medyczna, Łódź 1980, s. 12-14 n.

jest udzielenie sądowi możliwie jak największej ilości wyczerpujących informacji dotyczących stanu zdrowia psychicznego osoby poddanej badaniu, stanu jej świadomości, kategorii występujących zaburzeń psychicznych i samej osobowości badanego. Biegły dokonuje prognozy zachowania się uczestnika postępowania poprzez weryfikację sposobów podejmowania świadomych, racjonalnych decyzji i umiejętności samodzielnego kierowania swymi sprawami życiowymi. Lekarz psychiatra dokonuje oceny zebranego materiału medyczno-psychologicznego i przedstawia go sądowi w sposób jasny z zachowaniem wymaganego od biegłych dystansu do samej sprawy i osoby opinowanej²⁶. Warto zwrócić uwagę także i na to, że nie zawsze czytelne jest oddzielenie przez biegłych całkowitej niezdolności do kierowania swym postępowaniem od niezdolności ograniczonej do dokonywania niektórych czynności prawnych. Właściwe i precyzyjne wyodrębnienie zakresu tych zdolności może być dla sądu wskazówką do zasadności orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego lub częściowego.

Rozważania powyższe można zilustrować orzeczeniami Sądu Najwyższego. W jednym z nich Sąd Najwyższy wyraźnie rozgraniczył zadania należące do biegłego i sądu – temu pierwszemu powierzając wydanie opinii co do stanu psychicznego chorego i zdolności kierowania przez niego swym postępowaniem, pozostawiając w gestii sądu ocenę, czy ustalony przez biegłego stan faktyczny uzasadnia ubezwłasnowolnienie całkowite lub częściowe, gdyż ocena celowości ubezwłasnowolnienia wchodzi już w zakres stosowania prawa i należy do sądu (art. 233 §1 k.p.c.)²⁷. Pomimo że ocena dowodów należy do sądu, to biegły w sporządzonej przez siebie opinii dokonuje ustaleń stanu faktycznego na podstawie zgromadzonego materiału dowodowego. Ustalenie faktów wymaga oceny zebranych dowodów opartych na tych faktach. Opinia biegłego to skutek oceny faktów, których dokonuje biegły posługując się pewnymi ustaleniami. Moc przekonywująca opinii uzależniona jest od jej argumentacji, która pozwoli sądowi uznać ją za zasadną lub pozbawioną tego waloru²⁸. Sąd nie jest związany opinią biegłego w zakresie oceny celowości ubezwłasnowolnienia dla samej osoby ubezwłasnowolnionej, a dowód z opinii

²⁶ R. Jędrzejewska, *Psychiatra, psycholog i seksuolog jako biegły sądowy*, w: *Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej*, red. J. K. Gierowski, A. Szymusik, Kraków 1996, s. 36.

²⁷ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21.12.1966 r., I CR 214 \66, niepublikowane.

²⁸ J. Turk, *Wykorzystywanie przez sądy rejonowe opinii biegłych i powstające na tym tle uchybienia procesowe w postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 1983, nr 5-6, s. 87.

biegłego podlega ocenie sądu na równi z innymi dowodami²⁹. Każdy fakt wówczas jest udowodniony, gdy sąd uzna go za wiarygodny po wcześniejszym poczynieniu przez biegłego ustaleń niezbędnych do sporządzenia opinii. Ocena dowodu, dokonana przez biegłych, nie może wykraczać poza przedmiot objęty opinią biegłych, tzn. ocenę okoliczności wymagających wiadomości specjalnych³⁰. Wiadomo, że sąd w sformułowanym orzeczeniu nie powinien ograniczyć się do powołania na końcowy wniosek zawarty w opinii biegłego i do uznania jej za niebudzącą wątpliwości, lecz obowiązany jest sprawdzić przesłanki i tok rozumowania biegłego przy sporządzaniu opinii³¹. Ocena mocy dowodowej opinii biegłych przez sąd obejmuje ustalenie źródeł dowodowych, które były podstawą sporządzenia opinii przez biegłego oraz poprawności i logiki wyciągniętych przez nich wniosków³².

Sądy nie mają możliwości zastępowania dowodu z opinii biegłych lekarzy psychiatrów innymi dowodami, gdyż posiadane przez nich wiadomości specjalistyczne wykraczają poza wiedzę dostępną sądowi. Dokonując oceny opinii biegłych, sądy powinny wziąć pod uwagę sposób rozumowania biegłych, słuszność i logiczność przedstawionej przez nich tezy dowodowej, zakres zdobytej wiedzy fachowej. Oznacza to konieczność posiadania przez sądy minimum wiedzy fachowej z dziedziny, którą reprezentuje biegły, a więc rozumienia podstawowych pojęć z zakresu psychiatrii (dotyczy to zwłaszcza sytuacji, kiedy opinie biegłych reprezentują odmienne stanowiska). Pojawiające się wątpliwości sądu w zakresie wniosków końcowych opinii sądowo-psychiatrycznej stanowią podstawę do zasięgnięcia opinii innej grupy biegłych lekarzy lub tego samego biegłego. Rzetelność dokonania przez sąd ustaleń postępowania dowodowego i ocena jego wyników zależy od uwzględnienia wszystkich dowodów zebranych w sprawie. Zakres kompetencji biegłego jest ograniczony do tych okoliczności, na temat których posiada wiadomości specjalne, tzn. dotyczące takiej dziedziny, co do której wiedzą nie dysponuje organ orzekający. Przekroczenie przez biegłego zakresu swoich uprawnień nie może być podstawą ustaleń sądu jedynie w tej części, której dotyczy. Zakreślenie tak precyzyjnej granicy uprawnień biegłego wyklucza możliwość doko-

²⁹ W. S i e d l e c k i, *Realizacja swobodnej oceny dowodów w polskim prawie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1966, nr 4, s. 20 n.; J. S e h n, *Dowód z biegłych w postępowaniu sądowym*, „Nowe Prawo” 1956, nr 3, s. 19 n.

³⁰ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12.09.1973 r., II PR 220 \73, niepublikowane.

³¹ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12.09.1971 r., I PR 350 \69.

³² W. M a r u s z y ń s k i, *Dowód z biegłych*, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1965, nr 4, s. 46.

nywania przez niego całokształtu ustaleń faktycznych i prawnych, gdyż w tym zakresie biegli nie mają odpowiednich kwalifikacji³³.

Warto jeszcze rozważyć, jaką moc dowodową mają wobec siebie różne opinie wydawane przez osoby fizyczne i instytuty badawcze w sprawie, w której przedmiotem oceny pozostaje ten sam problem. W świetle polskich uregulowań prawnych każda opinia podlega swobodnej ocenie sądu, potencjalnie posiada jednakową moc dowodową i może stanowić samoistny dowód w sprawie. „Biegły wydaje opinię poprzez analizę poddanych jego ocenie materiałów, okoliczności i zjawisk, dysponując zebranych przez siebie materiałem i swoją wiedzą fachową”³⁴. Dowód z opinii biegłego psychiatry nie może być pominięty zarówno wtedy, gdy przesłankę ubezwłasnowolnienia stanowi choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy, jak i wówczas, gdy podstawę złożenia wniosku stanowiły zaburzenia psychiczne w postaci pijaństwa lub narkomani. Oznacza to, że dowodu z opinii biegłych psychiatrów nie wolno zastąpić żadnym innym środkiem dowodowym, np. świadectwem lekarskim wystawionym przez lekarza psychiatrę. Istnieje obowiązek przeprowadzenia takiego dowodu w razie ustalenia przez sąd przesłanek ubezwłasnowolnienia, natomiast możliwość nieuwzględnienia go w sytuacji, kiedy wniosek został złożony w złej wierze lub lekkomyślnie³⁵. Sąd Najwyższy uznał, że jeśli zawartą we wniosku przesłankę ubezwłasnowolnienia stanowi choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy, sąd nie może poddać osoby, której dotyczy postępowanie o ubezwłasnowolnienie, zbadaniu przez biegłych lekarzy psychiatrów, jeśli zebrany materiał dowodowy wyklucza konieczność przeprowadzenia badania jej stanu psychicznego, a stan zdrowia badanego nie budzi wątpliwości³⁶. Sąd Najwyższy wyraźnie podkreślił, że obowiązek zbadania przez biegłych lekarzy psychiatrów osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, istnieje jedynie wtedy, gdy są wskazania do ubezwłasnowolnienia, a więc zachodzą uzasadnione wątpliwości co do stanu psychicznego uczestnika postępowania. Takiej okoliczność z pewnością nie stanowi zawarcie

³³ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 17.02.1967 r., OSNCP 6/68/109, PZS 10-11/68 /93, Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 20.01.1970 r., II PR 18/69, niepublikowane.

³⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 28.07.1973 r., I CR 44 \73 niepublikowane.

³⁵ L u b i ń s k i, *Postępowanie...*, s. 142 n.; S. R e j m a n, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1977, s. 5 n.

³⁶ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 03.09.1977 r., II CR 111 \77.

przez uczestniczkę małżeństwa w późnym wieku i pozostawienie majątku swojemu mężowi³⁷.

Samodzielna ocena stanu zdrowia psychicznego uczestnika postępowania dokonana przez sąd, jest niedopuszczalna, gdyż daleko wykracza poza zakres uprawnień tego sądu. Pozbawiona jest wartości dowodowych i nie może zastąpić takiego badania wstępna opinia lekarza, skoro biegły nie mógł udzielić stanowczej odpowiedzi, co do występowania u badanego choroby psychicznej. Opinii sądowo-psychiatrycznej nie mogło zastąpić też zaświadczenie lekarskie wydane przez lekarza psychiatrę, gdyż dla oceny stopnia zaburzeń niezbędne było poddanie uczestnika postępowania badaniu sądowo-psychiatrycznemu³⁸. Istotą badania przeprowadzonego przez biegłych lekarzy psychiatrów jest próba odpowiedzi na pytanie, jaki rodzaj zaburzeń psychicznych wykazuje osoba, która ma być ubezwłasnowolniona oraz czy istnieje korelacja między stwierdzonym przez biegłych rodzajem zaburzeń i zdolnością kierowania swym postępowaniem. Biegli winni się skoncentrować w szczególnej mierze na określeniu materialno-prawnych przesłanek ubezwłasnowolnienia, analizując zarówno zachowanie się osoby, której dotyczy postępowanie, jej funkcjonowanie w grupie, relacje rodzinne. W dokonanej przez siebie ocenie biegły winien mieć na uwadze zakres spraw, które wymagają podjęcia decyzji przez osobę z zaburzeniami psychicznymi. Stwierdzenie biegłego, że w okresie poprawy pacjentka zdaje sobie sprawę ze swych poczynań, orientuje się w swojej sytuacji majątkowej, nie jest równoznaczne ze stwierdzeniem możliwości kierowania swym postępowaniem w rozumieniu art. 13 §1 k.c. W „kierowaniu” swym postępowaniem istotną rolę odgrywają dwa elementy: świadomość i wola. Biegli, dokonując oceny zdolności do kierowania swym postępowaniem, powinni wyjaśnić, czy uczestniczka w stanie remisji jest w stanie wykonywać czynności prawne, skierowane na osiągnięcie zamierzonych skutków prawnych i z pełną świadomością tych skutków i ich znaczenia³⁹.

Niedopuszczalna jest ocena przez biegłych zdolności uczestnika do działań prawnych, gdyż stanowi to problematykę należącą do kompetencji sądu. Biegły dokonuje weryfikacji pozostawionego mu materiału dowodowego poprzez jego uzupełnienie w razie braku jednolitości i sprzeczności między dowodami. Do zadań biegłego należy uczestnictwo w rozprawie oraz ustosunkowanie się

³⁷ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23.10.1973 r., II CR 548/73, OSNCP 1974 /7-8/39.

³⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13.09.1979 r., IV CR 281 \79, OSNC 1980/2/36.

³⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26.02.1971 r., I CR 659 \70, niepublikowane.

do zeznań świadków czy uzupełnienie dowodu z zeznań świadków. Obligatoryjny wymóg uzasadnienia opinii umożliwi sądowi dokonanie prawidłowej oceny opinii biegłego w odniesieniu do pozostałego materiału dowodowego. Wnioski końcowe opinii biegłego powinna cechować precyzja sformułowań popartych wiedzą fachową biegłego. Zbieranie przez biegłych w drodze wywiadu pozasądowego faktów dotyczących zachowania się w życiu codziennym osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, jest niedopuszczalne. Opinia biegłego nie może dotyczyć zdolności osoby badanej do prowadzenia wszystkich spraw w ogóle, lecz powinna się skoncentrować na zdolności tej osoby do prowadzenia „jej spraw”⁴⁰.

Powszechnym błędem popełnianym przez biegłych psychiatrów jest wypowiedzianie się co do rodzaju i dopuszczalności ubezwłasnowolnienia, gdyż decyzja ta należy do wyłącznej kompetencji sądu. Stanowisko w zakresie roli biegłego Sąd Najwyższy wyraził w jednym z orzeczeń, w którym stwierdził, że „nie chodzi jedynie o to, by w sporządzonej przez biegłego opinii znalazło się sformułowanie, iż badana jest czy nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem, ale o opinię uzasadnioną wskazaniem, na czym polega niemożność kierowania przez osobę swoim postępowaniem – na podstawie dokładnej i wnikliwej analizy zachowania w rodzinie, pracy, relacjach z ludźmi”⁴¹. Zgodnie z art. 285 §1 k.p.c. „biegły zobowiązany jest uzasadnić swoją diagnozę sądowi: nie wystarcza sama konkluzja opinii, lecz niezbędne jest wskazanie przesłanek, które doprowadziły do sporządzenia takiej czy innej opinii”. „Rozstrzygając, czy osoba, co do której złożono wnioski o ubezwłasnowolnienie, jest w stanie samodzielnie kierować swym postępowaniem, konieczne jest poznanie nie tylko jej zachowania, ale zakresu spraw wymagających jej decyzji”⁴². „Opinia biegłego nie może ograniczać się jedynie do ogólnych wniosków dotyczących stanu zdrowia badanego, lecz winna zawierać także uzasadnienie”. Biegły wypowiada się w kwestii, czy osoba poddana badaniu miała możliwość pokierowania swym postępowaniem. Tok rozumowania biegłego winien być jasny i logiczny, poparty udokumentowanymi wnioskami wynikającymi z całokształtu materiału dowodowego, co daje sądo-

⁴⁰ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 08.05.1968 r., II CR 172\68, nr 11-12, poz. 205.

⁴¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19.08.1971r., I CR 297\71, OSN 1972, nr 3, poz. 53, a także Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18.05.1972 r., II CR 138 \72, OSN 1972, nr 12, poz. 22.

⁴² Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20.11.1973 r., I CR 646 \73, niepublikowane.

wi możliwość prawidłowej oceny opinii biegłego. Problem ten powracał wielokrotnie w orzeczeniach Sądu Najwyższego⁴³.

Badanie sądowo-psychiatryczne w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie najczęściej ogranicza się do jednorazowego badania ambulatoryjnego przeprowadzonego przez jednego biegłego lekarza psychiatrę. Dlatego wskazane jest, aby biegły lekarz psychiatrę uczestniczył w rozprawie podczas przesłuchania świadków i uczestników postępowania⁴⁴. Obecność biegłego podczas przesłuchania świadków i uczestników postępowania umożliwia sądowi ustosunkowanie się do wielu zagadnień dotyczących stanu zdrowia chorego, zaś biegłemu uzyskanie różnych informacji pomocnych przy zebraniu opinii⁴⁵. Konieczność wysłuchania osoby, która ma być ubezwłasnowolniona w obecności lekarza psychiatry, dotyczy zwłaszcza tych przypadków, gdzie przesłankę ubezwłasnowolnienia stanowi choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy⁴⁶. W innym orzeczeniu⁴⁷ Sąd Najwyższy zawarł podobną tezę uznając, że „wskazanie choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w wyniku których człowiek nie jest w stanie pokierować swym postępowaniem, wymaga wiadomości specjalnych z zakresu medycyny, zarówno co do ustalenia faktu ich istnienia, jak i stopnia ustalenia”. Jeśli lekarz psychiatrę w sporządzonej opinii i po wcześniejszym zbadaniu chorego stwierdził, iż aktualny stan psychiczny nie uzasadnia wniosku, że chory nie jest w stanie pokierować swym postępowaniem, to sąd nie może inaczej ocenić jego stanu psychicznego i orzec całkowitego ubezwłasnowolnienia. Gdy istnieją wątpliwości sądu co do prawidłowości wniosków biegłego, to sąd może zasięgnąć dodatkowej opinii od tego samego lub innego biegłego lekarza psychiatry.

Uczestniczenie biegłego w przesłuchaniu świadków powinno być zasadą w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie. „Negatywna opinia psychiatryczna, wykluczająca chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy i inne zaburzenia psychiczne, ma istotne znaczenie, bowiem sąd nie może wbrew takiej opinii

⁴³ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 15.06.1954 r., II CR 1164 \53, OSN 1954, nr 2, poz. 29 i Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12.11.1956 r., III CR 440 \56, „Nowe Prawo” 1957, nr 7-8, s. 184.

⁴⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9.05.1972 r., II CR 48 \72, OSN 1972, nr 12, poz. 220.

⁴⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 21.11.1958 r., III CR 125 \58, RPEiS 1959, nr 3, s. 342.

⁴⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 05.11.1970 r., II CR 272 \70.

⁴⁷ Postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 29.06.1973 r., I CR 271 \73.

orzec ubezwłasnowolnienia”. Sąd Najwyższy uznał, że udzielanie trafnych, rzeczowych i logicznych odpowiedzi na pytania zadawane uczestnikowi postępowania w trakcie rozprawy świadczy o pozostawaniu przez niego w pełni władz umysłowych, zaś dziwactwa uczestnika mogą wynikać z jego podeszłego wieku i nie świadczą o konieczności ubezwłasnowolnienia⁴⁸. W sytuacji, kiedy jednorazowe badanie jest niewystarczające, ustawodawca przewidział możliwość skierowania osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, na obserwację w zakładzie leczniczym (art. 554 §1 k.p.c.). W praktyce sąd, uznając za niekorzystne skutki przymusowej obserwacji w zakładzie leczniczym osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, rzadko wykorzystuje ten środek prawny. Wszechstronna i wnikliwa ocena opinii biegłego lekarza psychiatry podkreśla szczególną wagę tego środka dowodowego. Niemniej jednak – zdaniem P. Dragona i R. Marcola „opinie lekarskie wydane w sprawach o ubezwłasnowolnienie są dla sądów cywilnych dokumentami o mniejszej mocy gatunkowej, niż w sprawach karnych”⁴⁹. Z poglądem tym polemizuje K. Lubiński, podkreślając, że art. 553 k.p.c. i inne przepisy procesowe dają sądowi pełną możliwość korzystania z dowodu z opinii biegłego lekarza psychiatry⁵⁰.

W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie chodzi nie tylko o zakwalifikowanie danych objawów do odpowiedniej jednostki diagnostycznej, ale przede wszystkim o szczegółowe określenie stopnia głębokości tych zaburzeń i ich wpływu na poszczególne funkcje psychiczne. W postępowaniu tym chodzi nie tyle o decyzję, czy ktoś jest chory, ale jak dana choroba wpływa na zdolność adaptacji w społeczeństwie. Ocena głębokości obserwowanych zaburzeń bez osoby badanej wymaga ustalenia odmiennych kryteriów diagnostycznych i powoduje konieczność zwrócenia uwagi na takie czynniki, których zwykle lekarz nie rozpatruje. W orzecnictwie sądowym znane są sytuacje, kiedy mimo stwierdzenia zaburzeń psychicznych ocena sądu powinna być niezależna (mimo stwierdzenia choroby psychicznej sąd nie powinien orzec ubezwłasnowolnienia). W postępowaniu cywilnym biegły nawet na podstawie sprzecznego materiału dowodowego musi wydać opinię jednoznaczną. Badany może być zakwalifikowany zarówno jak chory psychicznie, jak i zdrowy – oba stanowiska muszą być rozpatrzone i udowodnione. Orzeczenie sądu musi być jednoznaczne: albo ubezwłasnowolnić, albo oddalić wniosek, gdyż w naszym

⁴⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21.01.1971 r., II CR 655 \70, OSNC 1971/9/160.

⁴⁹ P. D r a g o n, R. M a r c o l, *Ubezwłasnowolnienie całkowite i częściowe, jego przestanki i skutki*, „Psychiatria Polska”, 1970, nr 3, s. 317.

⁵⁰ *Postępowanie....*, s. 150.

systemie prawnym nie ma możliwości ubezwłasnowolnienia do danej kategorii spraw. Specyficzna trudność polega na tym, że na podstawie sprzecznych dowodów trzeba wydać jednoznaczną opinię uzależnioną od tego, jak ocenimy fakty przywołane jako dowód w sprawie.

WNIOSKI

W świetle przedstawionych powyżej analiz nie budzi wątpliwości niezwykle doniosła rola biegłego lekarza psychiatry w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie. Kompetencje biegłego lekarza psychiatry w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie znacznie wykraczają poza kompetencje biegłych w innych postępowaniach sądowych. Argumentacja dla takiego stanu rzeczy jest oczywista; sąd nie dysponuje wiedzą specjalistyczną w zakresie oceny przesłanek członu psychiatrycznego ubezwłasnowolnienia. W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie przedmiot rozstrzygnięcia (ocena stanu psychicznego osoby ubezwłasnowolnionej) jest niemożliwy do samodzielnej weryfikacji przez sąd. Nie może on inaczej, niż przy pomocy opinii biegłych, wyjaśnić prawdy procesowej i uznać okoliczności istotnej prawnie za udowodnioną. Posiada jedynie formalną kompetencję do przyjęcia opinii lub jej odrzucenia. Taka sytuacja oznacza, że wzrasta rola tych środków dowodowych, które stanowią podstawę do wydania rozstrzygnięcia. Obligatoryjność przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego lekarza psychiatry ogranicza swobodę organu orzekającego w doborze materiału dowodowego. Ograniczenia zasady swobodnej oceny dowodów wynikają z kilku przyczyn. Jedną z nich jest niewątpliwie wiedza biegłego w zakresie oceny przesłanek psychiatrycznych ubezwłasnowolnienia, której nie posiada sąd, ale także niemożność wydania orzeczenia przez sąd uwzględniając jedynie pozostały materiał dowodowy. Sąd kształtując treść rozstrzygnięcia ma ograniczony dobór środków dowodowych. Możliwość korekty przez sąd opinii biegłego tylko w zakresie błędów formalnych, z jednoczesnym brakiem takiej możliwości w odniesieniu do meritum opinii, jest argumentem wskazującym na ograniczenie swobody decyzyjnej sędziego. Specyfika roli biegłego lekarza psychiatry w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie polega również na tym, że dowód z opinii biegłego nie może zostać pominięty przez sąd nawet wówczas, kiedy wiedza sądu z zakresu psychiatrii umożliwiałaby samodzielne wydanie rozstrzygnięcia.

Przedmiotem oceny opinii biegłych jest analiza przesłanek członu psychiatrycznego ubezwłasnowolnienia (przesłanek psychologiczno-psychiatrycz-

nych) i właśnie w tym zakresie opinia biegłego lekarza psychiatriy determinuje sądowe rozstrzygnięcie o ubezwłasnowolnieniu. Biegły lekarz psychiatriy dokonuje zarówno oceny bieżącego stanu chorobowego osoby ubezwłasnowolnionej (diagnoza psychiatryczna), jak i poprawy lub pogorszenia tego stanu w przyszłości (prognoza psychiatryczna). To składa się łącznie na treści opinii sądowo-psychiatrycznej.

Ustalenie rodzaju i dopuszczalności ubezwłasnowolnienia zawsze leży w ocenie sądu i jedynie sąd pozostaje organem kompetentnym w zakresie tej oceny. Charakter prawny decyzji biegłego lekarza psychiatriy w sposób wyraźny rzutuje na decyzję finalną sądu. W zakresie oceny stanu faktycznego (faktów sprawy) sąd pozostaje odtwórcą decyzji cząstkowej biegłego lekarza psychiatriy, natomiast w zakresie oceny celowości i zasadności orzekania ubezwłasnowolnienia jest organem rozstrzygającym.

W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie przy różnorodności i odmienności stanów faktycznych dostrzec można wpływ decyzji biegłego lekarza psychiatriy na charakter rozstrzygnięcia sądu. Granicą tą pozostaje ustalenie prawdy o minionym zdarzeniu. Istnieje nierozzerwalny związek między decyzją sądu, a wcześniejszą decyzją biegłego lekarza psychiatriy (opinią sądowo-psychiatryczną), a jednocześnie istnieje granica, gdzie przebiega linia podziału w relacji decyzyjnej sędziego-biegłego. Dostrzegłam wielorakie skutki oddziaływania decyzji cząstkowej biegłego na decyzję sądu. Opinia biegłego lekarza psychiatriy stanowi niewątpliwie pewien sąd empiryczny. To zaś czyni opinię sądowo-psychiatryczną biegłego lekarza psychiatriy jednym z ważniejszych i niepodważalnych źródeł dowodowych.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12.09.1973 r., II PR 220/73, niepublikowane.
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12.09.1971 r., II PR 350/69.
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 17.02.1967 r., OSNCP 6/68/109, PZS 10-11/68/93.
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 20.01.1970 r., II PR18/69, niepublikowane.
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 28.07.1973 r., CR 44/73.
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 03.09.1977 r., 111/77.
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 23.10.1973 r., II CR 548/73, OSNCP 1974/7-8/39.

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 13.09.1979 r. IV CR 281/79, OSNCV 1980/2/36.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 26.02.1971 r., ICR 659/70, niepublikowane.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 08.05.1968 r., II CR 172/68, nr 11-12, OSN 205.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21.01.1971 r., II CR 655/70, OSNC 1971/9/160/.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19.08.1971 r., I CR 297/71, OSN 1972, nr 3, poz. 53.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18.05.1972 r., II CR 138/72, OSN 1972, nr 12, poz. 22.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20.11.1973 r., I CR 646/73, niepublikowane.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 15.06.1954 r., II CR 1164/53, OSN 1954, nr 2, poz. 29.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12.11.1956 r., III CR 440/56, „Nowe Prawo” 1957, nr 7-8, s. 184.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9.05.1972 r., II CR 48/72, OSN 1972, nr 12, poz. 220.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 21.11.1958 r., III CR 125/58, RPEiS 1959, nr 3, s. 342.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5.11.1970 r., II CR 272/70.
- Postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 29.06.1973 r., I CR 271/73.

II. Literatura

- C i e ś l a k M., Zagadnienia dowodowe w procesie karnym, Warszawa 1955.
- D r a g o n P., M a r c o l R., Ubezważnowolnienie całkowite i częściowe, jego przesłanki i skutki, „Psychiatria Polska” 1970, nr 3.
- F i u t o w s k i J., Analiza opinii sądowo-psychiatrycznych wydanych w sprawach o ubezważnowolnienie w m. st. Warszawie, „Psychiatria Polska” 1977, nr 2.
- G ó r a j A., Ubezważnowolnienie osób z zaburzeniami psychicznymi, niepublikowana praca doktorska, Łódź 1980.
- J a e g e r m a n n K., Opiniowanie sądowo-lekarskie – eseje o teorii, Warszawa 1991.
- J a e g e r m a n n K., K ł y ś S., Rola biegłego w sądowym stosowaniu prawa, „Nowe Prawo” 1980, nr 11-12.
- J ę d r z e j o w s k a R., Psychiatra, psycholog i seksuolog jako biegły w świetle przepisów prawa polskiego, w: Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie, red. J. K. Gierowski, A. Szymusiak, Kraków 1996.
- K o ł a k o w s k i K., Dowodzenie w procesie cywilnym, Warszawa 2000.
- K o ł a k o w s k i K., Opiniowanie w sprawach o ubezważnowolnienie, w: Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych...
- L u b i ń s k i K., Postępowanie o ubezważnowolnienie, Warszawa 1979.

- M a l i n o w s k i A., Podstawowe zagadnienia w orzecznictwie sądowo-psychiatrycznym. Kompendium dla lekarzy i prawników, Warszawa 1959.
- M a r u s z y ń s k i W., Dowód z biegłych, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1965, nr 4.
- M e s z o r e r A., Uwagi w związku z zagadnieniem zakresu opinii biegłych w postępowaniu sądowym, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1962, nr 7-8.
- N i e s i o ł o w s k i J., R o d z i e w i c z J., Pojęcie podstawy prawnej a podstawa prawna i faktyczna orzeczenia sądu cywilnego, „Państwo i Prawo” 1984, nr 6.
- S i e d l e c k i W., Ś w i e b o d a W., Postępowanie cywilne w zarysie, Warszawa 1973.
- O s s o w s k i W., Uwagi o korzystaniu z opinii biegłych w postępowaniu cywilnym, „Nowe Prawo” 1960, nr 10.
- R e j m a n S., Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym, Warszawa 1977.
- R y b a r c z y k M., Biegły w procesie cywilnym, Warszawa 2001.
- S e h n J., Dowód z opinii biegłych w postępowaniu cywilnym, „Nowe Prawo” 1956, nr 3.
- S i e d l e c k i W., Realizacja zasady swobodnej oceny dowodów w polskim prawie cywilnym, „Nowe Prawo” 1956, nr 4.
- S i e d l e c k i W., Zasady orzekania w postępowaniu cywilnym, „Nowe Prawo”, nr 6.
- T u r e k J., Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym, Kraków 2003.
- T u r e k J., Wykorzystywanie przez sądy rejonowe opinii biegłych i powstające na tym tle uchybienia procesowe w postępowaniu cywilnym, „Palestra” 1983, nr 5-6.
- W e n g e r e k E., Postępowanie nieprocesowe. Warszawa 1973.
- W r ó b l e w s k i J., Sądowe stosowanie prawa, Warszawa 1988.
- Z i e l i ń s k i A., Podstawa prawna decyzji administracyjnej, „Państwo i Prawo” 1984, nr 3.

ROLE OF AN EXPERT IN MAKING A JUDICIARY RULING IN INCAPACITATION PROCEEDINGS

S u m m a r y

The establishment and the kind of legal incapacitation always depends on the court's decision and only the court is the qualified executive of this decision. The legal character of the expert psychiatrist's decision clearly affects the court's final decision. In the range of the judgement of the factual state (the case facts), the court is still the partial reproducer of the expert psychiatrist's decision, nevertheless in the range of the judgement of intentionality and justness of the decision, the court is the decisive executive.

Słowa kluczowe: opinia biegłego, ubezwłasnowolnienie, sąd.

Key words: expert's opinion, incapacitation, court.